

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ НОРМАЛЬНОГО ТА ПОРУШЕНОГО ОНТОГЕНЕЗУ

Трофименко Л.І.,

У статті описано чинники, що зумовлюють формування лексичної сторони мовлення дошкільника. Чинники впливають на розвиток словника дітей в умовах нормального та порушеного онтогенезу та є орієнтовними критеріями оцінювання словника.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, розвиток лексики, дошкільники з нормальним та порушеним мовленням, онтогенез, механізми порушень.

В статті описані фактори, обумовлюючі формування лексическої сторони речі дошкольника. Фактори впливають на розвиток словаря дітей в умовах нормального і порушеного онтогенезу і являються орієнтовними критеріями оцінювання словаря.

Ключевые слова: речевая деятельность, развитие лексики, дошкольники с нормальной и нарушенной речью, онтогенез, механизмы нарушений.

This article presents the factors that cause forming of lexical sides of the children speech under school age. The above factors are important for development of lexical capabilities of children under normal and perturbed ontogenesis. They may serve as approximated criterias for evaluation of speech vocabulary.

Key words: speech activity, lexical development, speech perturbation, ontogenesis, mechanisms disabilities.

Мовленнєва діяльність, з позицій психолінгвістики, розглядається як одна із форм знакової діяльності, а процес засвоєння мови являє собою оволодіння дитиною різними мовними знаками (Виготський Л.С., Зимня І.А., Леонтьєв О.О., Соботович Є.Ф., та ін.). Мовний знак має дві сторони: а) зовнішню,

матеріальну, звукову і б) внутрішню, семантичну, а оволодіння мовними знаками передбачає засвоєння цих сторін (Леонтьєв О.О., Соботович Є.Ф., Шахнарович О.М. та ін.).

Ряд дослідників (Леонтьєв О.О., Соботович Є.Ф., Сосідко В.В. та ін.) підкреслюють, що основною рушійною силою розвитку мовлення дитини є семантика мови і надають великого значення розширенню меж смислової сторони слова як важливому завданню словникової роботи.

Засвоєння дитиною лексичної семантики є одним із найскладніших психологічних процесів. Так, за даними Аркіна Є.А., кількісний показник словника в онтогенезі складає: 1р. – 9 слів, 1р.5м. – 39 – 100 слів, 2р. – 200 – 400 слів, 3р.6м. – 1000 – 1110 слів, 4р. – 1600 - 1926 слів, 5р. – 2200 слів. Такий розвиток в чотири роки забезпечує дитині практично повне розуміння мовлення дорослих, а також можливість словесно оформити і виразити власні думки.

У науково-теоретичній літературі виділяються наступні чинники, що зумовлюють процес розвитку лексичної сторони мовлення дошкільника з нормальним розвитком та є орієнтовними критеріями оцінювання словника (Богоявленський Д.М., Виготський Л.С., Воробйова В.К., Ельконін Д.Б., Карпова С.М., Лалаєва Р.І., Леонтьєв О.О., Лурія О.Р., Ревуцька О.В., Серебрякова Н.В., Соботович Є.Ф., Сохін Ф.А., Шахнарович О.М. та ін.).

1. Завершення формування фонологічних узагальнень, константність слухового сприймання.

2. Оволодіння дитиною різними рівнями лексичних узагальнень.

3. Засвоєння системи морфологічного словотворення.

4. Сформованість різних типів смислових зв'язків між словами.

Розглянемо кожен чинник і його вплив на розвиток словника дітей з нормальним мовленням і з тяжкими порушеннями мовлення.

Перший чинник розвитку словника – завершення розвитку фонологічних узагальнень, результатом чого є формування константності слухового сприймання (Соботович Є.Ф., Соботович І.Е.). Як відомо, мовлення дітей формується під впливом мовлення дорослих. Дитина вилучає мовні одиниці з мовлення оточуючих її людей за допомогою слухового сприймання. З другого –

третього місяця до п'ятого – шостого місяця життя (період агукання) дитина видає звукові комплекси, що складаються з помітно розчленованих, але недостатньо чітких протяжливих звуків. Спочатку *а-гу, а-гу, бу-у*, потім *мам, амм, пль*, далі – вимовляються вже добре помітні окремі звукосполучення: *ма, ба, па*, а потім на основі самонаслідування вони повторюються: *ма-ма-ма, дя-дя-дя* тощо.

У стадії лепету (6-8 міс.) з'являються різні приголосні звуки, їхні комбінації з голосними, дитина починає розчленовувати і поєднувати їх між собою. У цей період починає формуватися *сенсорний рівень* сприймання мовлення.

Під час агукання і лепету у дитини вправляються ще слабкі органи мовлення, у результаті чого розвиваються мовнорухові координації, диференціюються слухові, тактильні і кінестетичні подразники, утворюються нові звукові зв'язки (Філічева Т.Б., Хватцев М.Є. та ін.).

До кінця першого року життя дитина вимовляє вже окремі слова – назви предметів, які їй найчастіше трапляються. У цей час дитина сприймає слово як невід'ємну властивість предмету. За даними Хватцева М.Є., у віці до 11 місяців у дитини налічується 5-10 слів.

Експресивний словник у цей період розвивається повільно і різко відстає від пасивного. На цьому етапі розвитку словника використання слів у мовленні припускає збереженість мовнорухового аналізатора, первинних специфічних механізмів: мовносприймального і мовновідтворювального.

У процесі оволодіння вимовою дитина спочатку спирається на ритм і інтонацію слова без розрізнення його звукового складу. Іноді дитина доповнює інтонацію мімікою і жестом, наслідуючи інтонації і ритми дорослих. Розрізнення фонем формується повільно. Лише в другій половині другого року життя дитина починає диференціювати слова за семантикою та орієнтуватися на смислорозрізнявальну функцію звуків, тобто виділяти фонemi (Данілавичюте Е.А., Соботович Є.Ф., Хватцев М.Є.).

Отже, у дітей з 10 міс. до 1р. 8міс. – 2 років формується фонематичне розрізнення (перцептивний рівень слухового сприймання) і на цій основі

відбувається стабілізація звукового образу слів. Сформованість перцептивного рівня слухового сприймання зумовлює оволодіння узагальнених звукотипів (фонем) та розвиток константності сприймання звукової будови слова. Тому слова легше запам'ятовуються дітьми і відбувається встановлення зв'язку між звукокомплексом та значенням (Соботович Є.Ф.). Цей чинник є головним у розвитку словника дитини.

Як показують дослідження (Аркін Є.А., Ельконин Д.Б., Леонтьєв О.О. та ін.), до двох років експресивний словник дитини з нормальним мовленням різко збільшується до 300 слів. Цьому сприяє завершення процесу засвоєння фонологічних узагальнень і формування константності сприймання. Таким чином, сформованість слухового сприймання (насамперед його перцептивного рівня) є рушійною силою розвитку словника дитини в зазначений період.

Після двох років ріст як активного, так і пасивного словника дитини пов'язаний з розвитком мислення, ігрової діяльності (Брунер Дж., Виготський Л.С., Шахнарович О.М. та ін.).

Відповідно до критеріїв мовленнєвого (фонетико-фонематичного) розвитку дитини (Соботович Є.Ф.), сформованість фонематичних уявлень у власному мовленні відповідає віковій з 2 р. до 3 р. 6 міс. – 4 р. З 4 років фонематичні уявлення дитини відповідають мовним нормам, сприйнятим з мовлення оточуючих.

Формування звукової системи мовлення у дітей з мовленнєвими порушеннями відбувається з урахуванням вищезазначених закономірностей, однак має деякі специфічні особливості.

Дані Соботович Є.Ф. вказують, що під час діагностики мовленнєвих патологій важливим є визначення порушень кожного рівня слухового сприймання й операцій, що його забезпечують. Так, дефекти слухового аналізатора, що призводять до первинного порушення сенсорного рівня сприймання, викликають одну форму сенсорної алалії, при якій дитина не може повторити слова на імітаційному рівні. У результаті цього вторинно страждає фонематичне розрізнення, звукові образи слів, імпресивне мовлення.

Жукова Н.С. відзначає, що в ході мовленнєвого розвитку (на етапі появи перших слів) в умовах патології чи недосконалості моторної координації органів артикуляції дитина змушена відмовитися від точної передачі звукового складу слів і перейти до відтворення не звукових, а ритміко-складових і інтонаційних характеристик нових слів.

На думку дослідників (Данілавічюте Е.А., Соботович Є.Ф. та ін.), недоліки слухового сприймання і контролю дітей за еталонним мовленням дорослих, у порівнянні зі своїм власним, призводять до того, що фонематичні уявлення дитини про звуковий склад слів рідної мови формуються на основі власної неправильної вимови. Саме в умовах зниженого слухового контролю і виникають численні заміни звуків, близьких за акустико-артикуляційними ознаками.

Другий чинник розвитку словника – оволодіння дитиною різними рівнями лексичних узагальнень.

Л.С.Виготський підкреслював, що значення слова в мовленні дорослих (за умов нормального мовленнєвого розвитку) і в мовленні дитини – не одне й те саме; значення слова розвивається.

На різних етапах розвитку слово дитини має різне значення, різну семантичну структуру (Лурія О.Р.). У розвитку мовлення дитини автор виділяє основні стадії: коли слова здобувають чітку предметну віднесеність, і коли слова здобувають складний високодиференційований характер.

Доведено, що дитячі слова лише поступово набувають статусу повноцінних словесних знаків. Значення, що закріплюються за ними, постійно змінюються і розвиваються. На початковій стадії розвитку мовлення дитина спирається на уявлення, а не на поняття, опановує предметну віднесеність слова, слово-найменування (Виготський Л.С., Слобін Д., Грін Дж., Шахнарович О.М. Яссман Л.В.). Тому в ранньому віці ще не можна говорити про оволодіння власне значенням слова (ширше – значенням знака мови) (Соботович Є.Ф.). У процесі розвитку дитини слова усе більше відриваються від тієї ситуації, з яким вони були первинно пов'язані (Виготський Л.С., Лурія О.Р.). Повне значення слова, слово-поняття дитина опановує порівняно пізно.

Перші слова дитини полісемантичні, їх значення аморфні, розпливчасті. Одне і те саме слово може позначати і предмет, і ознаку предмета, і дію з предметом. Наприклад, словом *киця* дитина називає всіх кішок: і пухнастих, і гладкошерстних, різного кольору тощо. А також цим словом називає і маленьких істот, схожих на кішку, у тому числі як іграшкових, так і живих (Цейтлін С.Н.). Коли дитина, здійснюючи такі узагальнення, переходить встановлені для нього межі, виникає гіпергенералізація (Ушакова Т.М.). У такому випадку вона може назвати кицею собаку або взагалі усіх тварин. При переносі найменувань з одного явища на інше в один клас можуть бути об'єднані предмети, подібні за розміром, формою, кольором, функціями тощо. Гіпергенералізація може стосуватися не тільки предметів, але й дій і ознак. Так, маленька Оля словом *гаяга* (гарячий) позначала не тільки гаряче, але і все небезпечне (гостре, колюче) (Цейтлін С.Н.). Ці явища можна розцінювати як перші узагальнення дітей.

Однак уже в 1р. 5міс. – 1р. 8міс. спостерігається розпад ситуативних узагальнень у дитини. Поступово формуються узагальнення на основі функціонального використання знаків (Леонтьєв О.О.) або категоріального значення слова (Соботович Є.Ф.). Число гіпергенералізацій зменшується. У результаті до двох років у дитини починають формуватися стійкі значення слів, а самі слова починають використовуватися для позначення класів однорідних предметів (Виготський Л.С., Леонтьєв О.О., Соботович Є.Ф., Шахнарович О.М. та ін.).

Оволодіння узагальнювальною функцією слова (найбільш простим рівнем лексичних узагальнень) є проривом у розвитку лексичної семантики і свого роду початковою ланкою для формування узагальнень більш високого рівня.

За даними Є.Ф.Соботович, у дитини 2р. 3міс. – 3р. засвоєння нових слів може відбуватися самостійно, на основі уміння дитини визначати контекстуально зумовлене значення слова. Оволодіння дитиною таким значенням дозволяє їй помічати і накопичувати (кумуляувати) різні відтінки в значенні одного і того самого слова, і на основі узагальнення визначати інваріантне (постійне) значення, що є у всіх смислах, виражених одним словом.

Саме це інваріантне значення (а також уміння добирати синоніми, антоніми) і складає основу узагальненого лексичного значення слова.

Дитина в чотирирічному віці на основі узагальнення (генералізації) деяких нескладних контекстуально зумовлених прямих смислів одного і того самого слова здатна до правильного переносу засвоєного значення для позначення іншої близької ситуації, хоча її зміст вербально пояснити ще не може.

Дитина поступово опановує узагальнене значення слова, незалежно від окремих ситуацій вживання слова. Воно усвідомлюється, з одного боку, завдяки уточненню предметної співвіднесеності слова в результаті його використання в різних ситуаціях, а з іншого боку – завдяки безпосередньому розумінню узагальненого значення слова, котре дитина засвоює у процесі навчання.

Дослідження Соботович Є.Ф., Трофименко Л.І. виявило у дітей старшого дошкільного віку із НЗНМ недостатню сформованість узагальненого лексичного значення цілого ряду груп слів, що негативно відбивається на вмінні співвідносити їх з певними логічними категоріями на основі виділення загальної семантичної ознаки.

Для дітей молодшого і середнього дошкільного віку сам зміст слова має ще конкретний характер, однак вони опановують найбільш доступні їм слова, що мають узагальнений зміст. Такою ознакою для дітей звичайно є призначення предмета: “М’яч – це в нього грають”, “Посуд – з нього їдять”.

За даними досліджень мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення визначено особливості класифікацій слів на основі семантичних ознак. Так, угруповання семантично далеких слів викликають певні труднощі. Виконання завдань на угруповання семантично близьких слів супроводжується ще великою кількістю помилок (*Сорока, метелик, шпак – зайве слово сорока, тому що сорока не літає, а сидить на кущику*) (Лалаєва Р.І., Серебрякова Н.В.). У деяких угрупованнях діти часто не виділяють загальну понятійну ознаку, а здійснюють класифікацію

на основі спільності ситуації, функціонального значення, що характерно для дітей більш молодшого віку.

У відповідях дітей з мовленнєвою патологією відбиваються їхні нечіткі уявлення про родовидові відношення, неточності розуміння значень деяких слів (*короткий, низький, підбіг, цвіте*).

Третій чинник розвитку словника – засвоєння системи морфологічного словотворення.

Увесь період розвитку дитячого мовлення від двох до п'яти років характеризується оволодінням величезною кількістю слів, різних за морфологічною будовою. Тривалий час продовжується період, коли дитина засвоює морфологію слів і те найближче значення, що мають ці слова. На даному етапі дитина засвоює морфологічну форму слова, конкретне значення, предметну віднесеність, але не засвоює абстрактного значення (Лурія О.Р.).

Тільки у кінці дошкільного віку дитина підходить до засвоєння абстрактного значення слова. Тут формуються складні логічні мовні відносини.

Засвоєння системи морфологічного словотворення починається з двох років. А вже до чотирьох років діти повною мірою (за винятком атипових випадків) опановують морфологічну систему рідної мови.

Так, у мовленні дитини з нормальним онтогенезом у 1р. 9міс. – 2 р. з'являються перші похідні слова (у першу чергу із суфіксами зменшеності та пестливості поряд із першими формами числа в іменників у називному і знахідному відмінках) (Гвоздєв О.М.). Якщо до цього періоду збільшення словника відбувалося тільки внаслідок засвоєння дитиною готових слів, сприйнятих з мовлення дорослих, то після двох років особливо широко розгортається власна словотворчість. У віці 2р. 6міс. – 3р. 5міс. – 4р. інтенсивно починають з'являтися похідні слова, неіснуючі в мовних нормах (дитячі неологізми), тобто самостійно створювані дітьми “мовні одиниці або модифіковані одиниці дорослої мови” (покупец, вспоминатель, рыбенок, мясорубить) (Гвоздєв О.М., Карпова С.М., Леонтьєв О.О., Сохін Ф.А., Ушакова Т.М., Цейтлін С.Н., Чуковський К.І., Шахнарович О.М. та ін.). Це пов'язано не тільки з пізнавальною активністю дитини, але і її орієнтуванням

на значимі морфологічні елементи мови й оперуванням ними для позначення нових явищ навколишньої дійсності.

Оволодіння морфологічним способом словотворення призводить до того, що словник дітей 2-5 років починає різко збільшуватися в обсязі, у тому числі і за рахунок появи в ньому слів, утворених самою дитиною, про що говорилося вище. Так, на думку Ушакової Т.М., у структурі всіх дитячих неологізмів однією з характерних є така форма, де дано оригінальне, яке не зустрічається в звичайній мові, з'єднання морфемних елементів. Утворюючи нове слово, дитина враховує лише основне значення його кореневої й афіксальної частини, але не враховує більш тонкі закономірності фонологічної або семантичної сполучуваності словотворчих морфем.

Поступово дитина починає зауважувати, що її неологізми не відповідають нормам рідної мови, котрі дитина постійно чує в мовленні оточуючих її дорослих. Тому, надалі ці неологізми починають замінятися в мовленні дитини на слова, адекватні нормованому лексиконові даної мови. У результаті цього до чотирьох років система морфологічного словотворення виявляється практично повністю засвоєною, за винятком рідких та атипичних форм.

Загально визнано, що провідним механізмом словесних новоутворень є аналогія. Дослідники (Бартенєва Л.І., Гвоздєв О.М., Філічева Т.Б. та ін.) відзначають, що, опанувавши практичним способом аналіз морфем, зіставлення слів однотипного морфологічного ряду, дитина починає утворювати нові слова і словоформи за законами аналогії, неусвідомлено використовуючи для цього значимі частини слова: основи, суфікси, префікси тощо.

До кінця дошкільного віку дитина опановує утворення слів за аналогією на достатньому рівні. Так, діти з нормальним мовленнєвим розвитком можуть утворювати за аналогією слова, що виражають складні, у тому числі і абстрактні, значення відповідно до мовної норми.

Досліджуючи закономірності використання знаків мови в мовленнєвій діяльності дитини, О.М.Шахнарович визначив послідовність механізму

оволодіння морфемами і виділив дії й операції, що лежать в основі цього процесу:

1. Орієнтування на звукову форму слова, встановлення константного звукокомплексу в різних словах.

2. Сполучення звукокомплексу з деяким означуваним ним компонентом дійсності.

3. Встановлення жорсткого взаємозв'язку звукокомплексу зі значенням, що забезпечується смисловим рівнем слухового сприймання.

4. Перенос цього звукокомплексу на різні слова при тотожній дійсності (генералізація відносин). Здійснення цього механізму вимагає сформованості у дитини операції утворення за аналогією.

Аналізуючи особливості засвоєння дітьми з мовленнєвими порушеннями системи морфологічного словотворення, можна виявити різні відхилення на кожному із зазначених етапів.

Так, дані літературних джерел показують (Воробйова В.К., Левіна Р.Є., Мастюкова О.М. Собо́тович Є.Ф. та ін.), що діти з моторною алалією зазнають значних труднощів у засвоєнні морфологічної системи словотворення і словозміни. Дослідники зазначають специфічні помилки у процесі словотворення і словозміни, грубі порушення морфологічної структури в цілому, розкривають причини і механізми цих порушень.

У дітей старшого дошкільного віку із нерізко вираженим загальним недорозвитком мовлення виявлено недостатню сформованість системи морфологічного словотворення, що виявляється в:

– труднощах порівняння основного і похідного слова, виділення спільного і різного в звучанні цих слів;

– невмінні виділити мовний знак (словотворчу морфему), що вносить зміну в значення слова;

– труднощах оперування морфологічним складом слова;

– зниженому обсязі похідних слів (Бартенєва Л.І.).

Четвертий чинник розвитку словника – сформованість різних типів смислових зв'язків між словами.

Дослідження вчених (Виготський Л.С., Лурія О.Р., Семіченко В.А. та ін.) вказують на те, що слова в лексиконі не є ізольованими одиницями, а з'єднуються один з одним різноманітними смисловими зв'язками, утворивши складну систему семантичних полів.

У процесі розвитку мислення і мовлення дитини її лексика не тільки збагачується, але і систематизується, упорядковується. Слова ніби групуються в семантичні поля.

Отримані дані (Лалаєва Р.І., Серебрякова Н.В.) підтверджують, що при організації лексичної системності у маленьких дітей (на відміну від дорослих) відбувається об'єднання слів у групи переважно на основі ситуативного принципу (*помідор – грядка, собака – будка* тощо).

Лаврентьєва А.І., спостерігаючи становлення лексико-семантичної системи у дітей від 1р. 4міс. до 4 р., виділяє 4 етапи розвитку системної організації дитячого словника.

На першому етапі словник дитини являє собою набір окремих слів (від 20 до 50). При цьому набір лексем є неупорядкованим.

На другому етапі словниковий запас дитини починає швидко збільшуватися. Називання одного слова із певної групи викликає у дитини називання інших елементів цієї групи. Автор визначає цей етап ситуаційним, а групи слів – ситуаційними полями.

Третій етап формування лексичної системи (тематичний) характеризується усвідомленням дитиною подібності визначених елементів ситуації й об'єднанням лексем у тематичні групи. Організація тематичних груп слів викликає розвиток лексичної антонімії (*великий – маленький, гарний – поганий*).

Особливістю четвертого етапу розвитку лексичної системи в онтогенезі є виникнення синонімії. Системна організація словника дитини наближається по своїй структурі до лексико-семантичної системи дорослих.

Розвиток лексичної системності й організації семантичних полів знаходить своє відображення в зміні характеру асоціативних реакцій.

На підставі аналізу характеру вербальних асоціацій у дошкільників 5 – 8 років Серебряковою Н.В. виділено три етапи організації семантичних полів.

Перший етап характеризується несформованістю семантичного поля і лексичної системності. Значення слова включається в значення словосполучень. Велике місце займають синтагматичні асоціації (*собака – гавкає*).

На другому етапі засвоюються смислові зв'язки слів, що відрізняються один від одного за семантикою, але мають ситуативний зв'язок. Переважають тематичні асоціації, що носять мотивований характер (*будинок – дах, високо – дерево* тощо). Семантичне поле не оформлене.

На третьому етапі на зміну мотивованим зв'язкам приходять зв'язки між семантично близькими словами, які відрізняються лише однією диференціальною семантичною ознакою, що виявляється в перевазі парадигматичних асоціацій (*дерево – береза, високо – низько* тощо). На цьому фоні відбувається диференціація структури семантичного поля, основними ознаками якого є угруповання і протиставлення.

У дітей із загальним недорозвитком мовлення порушення розвитку лексики виявляються в більш пізньому формуванні лексичної системності, організації семантичних полів, якісній своєрідності цих процесів.

Дослідники (Брокане І.Н., Воробйова В.К., Лалаєва Р.І., Соботович Є.Ф., Трофименко Л.І. та ін.) вказують, що процес виділення ядра (центра) і периферії семантичного поля у дітей з мовленнєвою патологією значно затримується. Цей факт підтверджується тим, що у дітей 5–8 років із ЗНМ відбувається немовби паралельне збільшення синтагматичних і парадигматичних асоціацій, у той час як у дітей із нормальним мовленнєвим розвитком відзначається протилежна закономірність після 6 років: різке збільшення парадигматичних асоціацій і значне зменшення синтагматичних. А до 7 років у дітей із ЗНМ синтагматичні асоціації переважають над парадигматичними (у дітей з нормою навпаки).

У парадигматичних асоціаціях дітей з мовленнєвою патологією переважають відносини аналогії (*кішка – собака, стіл – стілець*). Відносини

протиставлення, родовидові відносини зустрічаються рідко. У дітей з нормальним мовленнєвим розвитком відносини протиставлення до 7 років становлять більшість усіх парадигматичних асоціацій. Отже, диференціація відносин усередині семантичного поля у дітей з мовленнєвою патологією має певні особливості. Таким чином, можна зазначити, що у дітей із ЗНМ відзначається затримка у формуванні семантичних полів, у порівнянні з нормою.

Отже, описані чинники розвитку лексичної сторони мовлення мають велике значення для розуміння якісних та вікових характеристик мовлення дошкільників та слугують орієнтиром оцінювання його стану.

Література:

1. Андрусишина Л.Є. Психологічні характеристики загальнофункціональних механізмів мовлення у старших дошкільників із ЗНМ / Л.Є. Андрусишина // Теорія і практика сучасної логопедії. – Випуск 4. – С.18 – 23.

2. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы её формирования / Соботович Е.Ф. – К.: ИЗМН, 1997. – 44 с.

3. Леонтьев А.А. Слово в речевой деятельности / А.А. Леонтьев. – М., 1965. – 245 с.

4. Лурия А.Р. Язык и сознание / А.Р. Лурия. // Под ред. Хомской Е.Д. – Ростов н/Д.: “Феникс”, 1998. – 416 с.

5. Лалаева Р.И. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников (формирование лексики и грамматического строя) / Р.И.Лалаева, Н.В. Серебрякова. – СПб.: СОЮЗ, 1999. – 160 с.

Довідка про автора:

Трофименко Людмила Іванівна

Trofymenko Liudmyla Ivanivna

Інститут спеціальної педагогіки НАПН України

м. Київ, Україна

Institute of special pedagogy of National Academy of Educational Sciences,
Kyiv, Ukraine.

Кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Email: luda.trofymenko@gmail.com

т. 0677612871, 0996067449